

УДК 061.2:631.53.03.01.02 (477):631.53.01-048.87 (091)

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-31-Chalavan>

Victor Chalavan

Candidate of History, National Scientific Agricultural Library of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

e-mail: vchal77@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Chalavan, V. (2024) All-ukrainian seed society (1922–1928): attempt to build a seed cooperation. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 31, 63–72. (In Ukrainian). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-31-Chalavan>

ALL-UKRAINIAN SEED SOCIETY (1922–1928): ATTEMPT TO BUILD A SEED COOPERATION

Abstract. *The purpose of the publication is to analyze the activities of the All-Ukrainian Seed Society in the direction of building a seed cooperative in the 1920s, in particular, regarding the creation of a cooperative network of district seed societies with all local structural links - research stations, agrobases, agricultural schools, state farms, etc.*

The scientific novelty of the research lies in the assessment of the contribution of the All-Ukrainian Seed Society (1922–1928) to the construction of the seed cooperative. It is significant that the documents of the Central State Archive of the higher authorities of Ukraine used by the author are being introduced into scientific circulation for the first time.

It was established that the All-Ukrainian Society of Seed Production became an organization created by the state in the early 20s of the 20th century in order to implement state plans for arranging seed production. In addition, in the conditions of gradual limitation of private entrepreneurial initiative, the activity of AUSSP was aimed at socializing the seed business and introducing it into the direction of statehood and cooperation. AUSSP represented one of the types of professional cooperation for more complete and better service of a separate intensive branch of agriculture - seed production. Seed production and variety testing are the basis of the seed business, efforts have been made to strengthen the work of variety breeding stations and the variety testing network, coordination of work with the Sugar Trust in both programmatic and methodological terms. Despite the fact that AUSSP became exemplary in the achievements of varietal study, zoning of Ukraine for the rational placement of varieties in order to restore the varietal resources of the state, and also achieved significant success in the construction of the union network and instructional and organizational service of the periphery, in the conditions of the collapse of the NEP at the end of the 1920s it turned out to be an unnecessary intermediary in the system of the updated agricultural seed cooperation.

Keywords: All-Ukrainian Seed Society, seed cooperation, seed production, agricultural cooperation, agricultural societies, agricultural research, research stations, variety trials.

Віктор Чалаван

кандидат історичних наук, докторант, Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН, м. Київ, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1253-4057>

e-mail: vchal77@ukr.net

Бібліографічний опис статті: Чалаван В. Всеукраїнське товариство насінництва (1922–1928 рр.): спроба будівництва насінневої кооперації. *Український селянин*. 2024. Вип. 31. С. 63–72. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2024-31-Chalavan>

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО НАСІННИЦТВА (1922–1928 РР.): СПРОБА БУДІВНИЦТВА НАСІННЕВОЇ КООПЕРАЦІЇ

Анотація. *Метою публікації є аналіз діяльності Всеукраїнського товариства насінництва з побудови насінневої кооперації у 1920-х рр., зокрема щодо створення кооперованої мережі округових насінневих товариств з усіма місцевими структурними ланками: дослідними станціями, агробазами, агрошколами, радгоспами тощо.*

Наукова новизна дослідження полягає в оцінці внеску Всеукраїнського товариства насінництва (1922–1928 рр.) (далі – ВТН) у будівництво насінневої кооперації. Автором до наукового обігу вводяться вперше документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України

Висновки. *Встановлено, що Всеукраїнське товариство насінництва стало організацією, створеною державою на початку 20-х рр. ХХ ст. задля виконання державних планів щодо облаштування насінництва. Крім того, в умовах поступового обмеження приватно-підприємницької ініціативи, діяльність ВТН спрямовувалася на усунювання насінневої справи та введення її в русло державності й кооперації. ВТН репрезентувало один із видів фахової кооперації для більш повного і кращого обслуговування окремої інтенсивної галузі сільського господарства – насінництва. В*

основу насіннєвої справи покладено сорто-насіннєве виробництво і сортовипробування, зроблено ставку на зміцнення роботи сортоводних станцій і сортовипробувальної мережі, узгодження робіт із Цукротрестом як у програмному, так і методологічному відношеннях. Незважаючи на те, що ВТН стало зразковим у досягненнях сортовивчення, районування України для раціонального розміщення сортів з метою відновлення сортових ресурсів держави, а також досягнуло суттєвих успіхів у будівництві союдної мережі та інструкторсько-організаційного обслуговування периферії, в умовах зростання непу виявилось непотрібним посередником у системі оновленої сільськогосподарської насіннєвої кооперації.

Ключові слова: Всеукраїнське товариство насінництва, насіннєва кооперація, насінництво, сільськогосподарська кооперація, сільськогосподарські товариства, сільськогосподарська дослідна справа, дослідні станції, сортовипробування.

Постановка проблеми.

Сортивничо-насіннєва справа на теренах України як складова сільськогосподарської дослідної справи почала утверджуватися з кінця XIX – на початку XX ст., коли організаційно й методично незлагоджені сортовипробування здійснювалися на полях сільськогосподарських товариств, дослідних установ, ботанічних садів і господарств поміщиків. З 20-х рр. XX ст. справою організації державного контролю за якістю насіння системно почали опікуватися мережа дослідних установ Сорто-насіннєвого управління Цукротресту, Всеукраїнського товариства насінництва (далі – ВТН), Бюро насінництва ботанічної секції Сільськогосподарського наукового комітету України. Крім того, в період непу нових обертів набрало кооперативне будівництво, в якому виокремилася і сільськогосподарська кооперація зі спеціальними видами: насіннєвою, цукробуряковою, тваринницькою, машинно-тракторною тощо. Кооперовану насіннєву справу з елементами сортовипробування і селекції на теренах України у 1920-х рр. репрезентувало Всеукраїнське товариство насінництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Встановлено, що у працях з історії сільськогосподарської кооперації 20-х рр. XX ст. про товариство згадується вкрай рідко; частково його діяльність аналізувалася лише в контексті вивчення сільськогосподарської дослідної справи, зокрема селекції та насінництва. Так, питання еволюції державного випробування сортів сільськогосподарських культур, якому ВТН надавало першочергового значення, розкрито у колективній монографії за редакцією В. Шелепова¹. Публікації Р. Гілязетдінова², Т. Грищенко³, Х. Піпан⁴ присвячені безпосередньо передумовам організації та напрямам діяльності ВТН, проте до кінця не розкритими залишилися ні питання участі товариства у насіннєвій кооперації, ні його роль у створенні вітчизняної мережі сортовипробувальних пунктів та в організації насіннєвої справи загалом. В. Вергунов і О. Глоба охарактеризували діяльність харківських галузевих осередків з селекції і насінництва, згадуючи і ВТН⁵. І. Демуз і В. Чалаван окреслили роль ВТН у контексті функціонування усього спектру громадсько-наукових об'єднань на теренах України XX ст.⁶ Проте наразі в науковій літературі відсутні узагальнювальні праці з комплексною оцінкою багатогранної діяльності Всеукраїнського товариства насінництва.

Мета статті.

Метою публікації є аналіз діяльності Всеукраїнського товариства насінництва з побудови насіннєвої кооперації у 1920-х рр., зокрема щодо створення кооперованої мережі округо-

1 Селекція, насінництво та сортознавство пшениці / В. В. Шелепов, М. М. Гаврилук, М. П. Чебаков та ін.; УААН, Миронівський ін-т пшениці ім. В. М. Ремесла; за ред. В. В. Шелепова. Миронівка, 2007. 405 с.

2 Гілязетдінов Р. Н. Становлення та діяльність Всеукраїнського товариства насінництва (1922-1928 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 43. С. 167-170.

3 Грищенко Т. Р. Становлення та перші державотворчі здобутки Всеукраїнського насіннєвого товариства у 1922–1923 роках. *Історія української науки на межі тисячоліть*. 2010. Вип. 49. С. 64–68.

4 Піпан Х. М. Всеукраїнське товариство насінництва: історія заснування, структура та напрями діяльності. *Історія освіти, науки і техніки в Україні*: матеріали VIII Всеукр. конф. молодих учених та спеціалістів, 21 травня 2013 р. Київ, 2013. С. 101-104.

5 Вергунов В. А., Глоба О. Ф. Харківський сільськогосподарський науково-освітній центр з селекції і насінництва: становлення та діяльність (друга половина XIX – початок XX століття) / Наук. ред. В. А. Вергунов, В. П. Петренко. Харків, 2004. 171 с.; порт. (Іст.-бібліогр. сер. «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 6).

6 Демуз І. О., Чалаван В. А. Сільськогосподарські товариства на теренах України у 1920-х рр. – XXI ст.: моногр. / НААН; ННСГБ; наук. ред. В. А. Вергунов. Київ: Талком, 2023. 280 с. (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука в особах, документах, бібліографії», Кн. 127).

вих насінневих товариств з усіма місцевими структурними ланками: дослідними станціями, агробазами, агрошколами, радгоспами тощо.

Виклад основного матеріалу.

Статут Всеукраїнського товариства насінництва було затверджено 8 березня 1922 р., а 23 березня того ж року у м. Харків відбулося перше організаційне зібрання⁷. В установчих документах зазначено, що осередок створювався з метою розвитку насінництва в Україні; виведення нових сортів, репродукції, закупівлі та збуту сортового матеріалу, приведення його обсягів і напрямів до економічних і державних потреб країни та зовнішнього ринку; раціоналізації розміщення окремих родів, видів і сортів культурних рослин і їхнього насіннєвиробництва згідно встановлених економічних і агротехнічних вимог; поліпшення селекційної роботи; поступового одержавлення і кооперування усієї насіннєвої справи⁸.

Ініціаторами створення ВТН стали Всеукраїнське агрономічне товариство і Наркомзем УСРР. Останній фінансово підтримував ВТН, покладаючи на нього завдання не лише організації насіннєвої справи в Україні та впливу на якісну сторону створеного виробниками насіннєвого матеріалу⁹, а й перетворення згодом на центр насіннєвиробництва республіки. ВТН розглядалося не лише як спеціальна установа з відновлення насінневих ресурсів країни, але і як частина державної програми в умовах запровадження НЕПу, зокрема з підтримки дослідних установ. Саме ж товариство окреслювало свою місію як координуючого центру, який, виконуючи державні завдання, пов'язував «з одного боку, досягнення наукових пошуків дослідних станцій, а з іншого, – практикуючого сільського господаря, об'єднаного у спеціальні кооперативні осередки»¹⁰.

Засновники товариства, зважаючи на незадовільний стан насіннєвої справи в країні, зумовлений війною, засухами тощо, зробили акцент на необхідності планового підходу до організації справи з державним регулюванням кількісної його сторони (в частині створення запасного насіннєвого фонду) і впливом на якісну сторону (в сортовому й господарському відношеннях покращення насіннєвого матеріалу), а також встановлення контролю у насіннєвій справі. Зверталася також увага на необхідність розмежування потреби країни в різних родах і видах насіннєвого матеріалу між внутрішнім виробництвом та імпортом; переоцінку культур за їхнім споживчим, агро-технічним та економічним значенням¹¹; районування насіннєвиробництва за ознаками найбільш сприятливих умов; технічну організацію виробництва (створення відповідної мережі осередків на місцях і оснащення її відповідним технічним персоналом, а також відкриття маточних розплідників, племінних розсадників і насіннєвих господарств як агробаз насіннєвої справи й забезпечення раціональних зв'язків цих агробаз з системою кооперативного виробництва (плантаторства); організація насіннєвиробництва в напрямках як облаштування насіннєторгівлі при місцевих кооперативах і на ринках, так і популяризації насіннєвого матеріалу через друковану продукцію¹².

ВТН репрезентувало один із видів фахової кооперації для більш повного і кращого обслуговування окремої інтенсивної галузі сільського господарства – насінництва (поряд із буряківництвом («Буряксоюз»), садівництвом і городництвом («Плодоспілка»), молочним скотарством («Добробут») та ін.). Така диференціація на початку 20-х рр. ХХ ст. усієї системи сільськогосподарської кооперації універсального типу спостерігалася з центру, поступово спускаючись до середньої і низової ланок.

Таким чином, до складу Ради ВТН у 1923 р. увійшли діячі вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи – насіннєводи і селекціонери: В. Безпалько (член Полтавського «Господарсоюзу»), О. Гельмер (завідувач селекційним відділом Харківської дослідної станції),

7 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ). Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 47; Отчет-ежегодник Всеукраинского общества семеноводства за 1923 г. Харьков, 1924. С. 3.

8 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 47.

9 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 86.

10 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 2, арк. 89.

11 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 2, арк. 9.

12 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 2, арк. 10.

А. Дудник (член Колегії Наркомзему УСРР), М. Кулешов (завідувач Харківської насінневої контрольної станції), В. Сазанов (директор Полтавської дослідної станції), Б. Овсянников (директор Катеринославської дослідної станції), А. Сапегін (директор Одеської дослідної станції), С. Кулжинський (директор Носівської дослідної станції), В. Юр'єв (замдиректора Харківської дослідної станції), В. Смиренко (директор Мліївської дослідної станції), Б. Леонтович (завідувач рільничим відділом Катеринославської дослідної станції), В. Черненко (член правління «Сільського господаря») та ін.¹³.

До президії входили В. Сазанов (голова), М. Резніков (заступник голови) та О. Гельмер (секретар). Правління товариством здійснювали М. Ємалакі (голова, очолював загально-адміністративну та виробничу діяльність), Г. Дібольд (заступник голови, відповідав за науково-дослідну частину), члени: М. Резніков (комерційний відділ), А. Первов (фінансовий відділ), І. Кожевников (складське господарство і транспорт), М. Вольф (юридично-консультаційна практика та зв'язки з громадськістю). Для розширення торговельно-постачальницьких операцій організовано агентури (агентурні контори) у Києві, Одесі, Катеринославі. Функціонувало 4 обласні представництва: Київське (Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська губ.); Одеське (Одеська губ.); Катеринославське (Катеринославська губ.); Харківське (Харківська, Донецька, Полтавська губ.) й 1 екстериторіальне – у Москві¹⁴.

Станом на 1.X.1925 р. дійсними членами ВТН було вже 37 установ: 27 дослідних станцій і полів, 8 сільськогосподарських кооперативів і товариств, Уманський агротехнікум, 1 державна установа (Укррадгоспоб'єднання)¹⁵. Членами ВТН були як юридичні, так і фізичні члени (до останніх належали плантатори), проте з другої половини 1920-х рр. до складу товариства почали приймати лише юридичних членів, а всіх плантаторів об'єднувати у виробничі гуртки. Організація насінневої справи включала кооперування округових насінневих товариств з усіма місцевими структурними ланками – дослідними станціями, агробазами, агрошколами, радгоспами тощо¹⁶.

До 1924 р. ВТН узгодило співпрацю з земорганами і Цукротрестом, зокрема щодо розмежування питань сорторозмноження, сортопокрашення, сортовивчення тощо. Цукротрест добровільно надавав ВТН власні площі для репродукції насінневого матеріалу; не облаштувавши власного збутового апарату, передавав товариству увесь залишок насіння під реалізацію. Велися переговори з: Укррадгосптрестом щодо долучення господарств останнього до виробничої мережі ВТН; Головпрофобром (у структурі Наркомосу УСРР) про дозвіл використання товариством площ технікумів і сільськогосподарських профшкіл для цілей насіннєвиробництва; сільськогосподарською кооперацією (через «Сільський господар»)¹⁷.

На 1927 р. припав період організаційного оформлення середньої ланки насінневої кооперації. Саме тоді ВТН розпочало перехід організаційної роботи суто на кооперативні рейки насінневої справи: розроблено й розіслано на місця (травень 1927 р.) «Основні завдання і принципи будівництва насінневої кооперації»¹⁸. Так, на 1.X.1927 р. у складі членів ВТН перебувало: 12 округових (Артемівське, Сталінське, Старобільське, Маріупольське, Мелітопольське, Луганське, Сумське, Полтавське, Кременчуцьке, Вінницьке, Чернігівське, Коростенське) і 6 великорайонних (Вовчанське, Хорольське, Золотоніське, Глухівське, Звенигородське, Сквирське) товариств насінництва (які, до того ж, налічували до 100 дрібнорайонних), 18 універсальних сільськогосподарських союзів, 29 дослідних станцій, 13 агрошкіл, «Сільський господар», Укрсільцукор, Бессарабська комуна, Укррадгоспоб'єднання, НаркомземУСРР,

13 Отчет-ежегодник Всеукраинского общества семеноводства за 1923 г. Харьков, 1924. С. 98; ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 2, арк. 1.

14 Отчет-ежегодник Всеукраинского общества семеноводства за 1923 г. Харьков, 1924. С. 69, 98, 99.

15 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 178, арк. 32 зв.-33.

16 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 222, арк. 22 зв., 23.

17 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 2, арк. 88 зв.

18 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 222, арк. 26.

Цукротрест¹⁹. Проводилася робота з організації ОНТ у Дніпропетровську, Білій Церкві, Ізюмі, Ромнах, Лубнах, Умані та ін.²⁰

На 1.X.1927 р. округові насінневі товариства (ОНТ) об'єднували у своєму складі 2 тис. індивідуальних членів і 500 юридичних; в середньому на одне ОНТ припадало по 100 фізичних і 25 юридичних членів (причому серед юридичних переважали колгоспи (43 %), земгромади (21 %), інші організації (36 %) – сільськогосподарські кредитні товариства, дрібнорайонні товариства насінництва, дослідні станції, радгоспи, агрошколи тощо)²¹. На ОНТ покладалося завдання організації в регіонах заміни безсортних посівів на сортові.

Фінансовими джерелами ВТН були: пайовики, Держбанк та інші кредитні установи, Наркомзем УСРР, покупці, у спецфонд ішли відрахування також від членів і самого товариства. Фінанси ВТН формувалися за напрямками: 1) створення капіталів і фондів (спеціальний капітал «Сортоведення» (для розвитку пошуку та виведення сортів); спеціальний капітал «Сортоведення», займ (із безвідсоткової позики Наркомзему УСРР для постановки робіт із селекції сільськогосподарських культур); спеціальний капітал «Плантаторство», власний (для покращення насінництва); плантаторський фонд «Д» (створений за рахунок коштів Об'єднаного американського комітету «Джойнт» у розмірі 5 тис. дол. для поширення серед населення України чистосортного насіння); спеціальний фонд для підготовки фахівців з насінництва (за рахунок коштів Об'єднаного американського комітету «Джойнт» у розмірі 1 тис. дол.); амортизаційний капітал); 2) грошові позики від Держбанку, Наркомзему УСРР і Акціонерного товариства «Село-Поміч»; 3) натуральні позики (насінневим матеріалом) від Наркомзему УСРР і АТ «Село-Поміч» (напр., у 1926 р. відомча позика склала насіння ячменю, вівса і трав на суму 190 000 руб.²²); 4) залучення авансів на виробництво й заготівлю від АТ «Село-Поміч»²³.

Товариство складалося з таких відділів: науково-дослідного; виробничого (з підвідділом городнього насінництва); комерційного; фінансового; загально-адміністративного; складського (складу); організаційного (організаційно-агрономічного).

Вже у 1925 р. в умовах інтенсивної розбудови галузевої кооперації уперше було порушено питання про реорганізацію ВТН: зокрема, перетворення у пайове товариство з входженням до його складу дослідних установ, «Сільського господаря» з філіями, Уккрадгосптресту і Цукротресту. В основу нового статуту закладено принципи: 1) збереження за ВТН провідного значення насінневої організації; 2) охорона впливу виробників селекційного та сортового матеріалу; 3) залучення до роботи усіх державних підприємств, що працювали у напрямку насінневиробництва і насіннерозповсюдження; 4) залучення до складу товариства кооперативних і колективних організацій, які займалися насінневиробництвом, а також тих, які, не займаючись безпосередньо виробництвом, були постійними споживачами покращеного насінневого матеріалу²⁴.

Однак, починаючи з 1926 р., ВТН констатувало складне фінансове становище внаслідок відсутності достатніх дотацій від уряду на насінництво і, власне, фонду особистих оборотних коштів, а також різкого зниження цін на насіння у сезон реалізації. Загалом збитки ВТН були зумовлені цілим комплексом причин, серед яких: гальмування діяльності товариства в період реструктуризації; дорожняча утримання апарату правління; відсутність достатніх оборотних засобів; зниження кредитування; надмірне кредитування заготівників – плантаторів і дослідних станцій; відмова від ліквідації збиткових господарств і торгових відділень (агентств); нерішуча політика щодо боржників; певний паралелізм і недомовленість у роботі

19 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 222, арк. 25.

20 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 222, арк. 22, 31.

21 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 222, арк. 31.

22 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 178, арк. 24 зв.

23 Отчет о деятельности Всеукраинского общества семеноводства с 1 апреля по 31 декабря 1922 г.: научное издание. Харьков: Харьковская школа печ. дела им. Т. Багинского, 1923, с. 12-16.

24 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 101, 102.

ВТН і Уккрадгосптресту; зниження активності низової насінневої кооперації²⁵. У таких умовах ВТН змушене було суттєво скорочувати власний апарат управління: якщо на 1.IV.1926 р. рахувалося 355 співробітників, то на 1.X.1926 р. їхня кількість скорочена до 202²⁶; зменшилися і виплати на одного працівника.

Отже, констатуємо, що до 1927 р. намітилися кризові явища в діяльності ВТН, зумовлені насамперед обраною товариством стратегією діяльності, що в результаті призвело до напружених відносин із плантаторами та значної заборгованості. На товариство посипалися звинувачення у відірваності від функціонуючої у країні кооперативної системи, у наявності бюрократизованого й роздутого апарату правління з досить нераціоналізованими функціями, що повною мірою не могло задовольнити потреби населення у чистосортному насінні. Хоча саме ж ВТН наполягало на тому, що воно «не тільки повністю задовольняє потреби України, а й дає значні лишки для збуту в союзні республіки та за кордон», претендуючи на закріплення монополії в заготівлі й експорті конюшини, інших трав і насіння городини²⁷.

Актом ревізії товариства встановлено ряд недоліків у його роботі. У резолюції узагальнювалося, що досить широкий спектр функцій і завдань з часом перетворив ВТН в суто торговельне підприємство, яке за допомогою торгових операцій і різних комерційних комбінацій (що в результаті виявилися збитковими) намагалося лише покращити своє фінансове становище²⁸. Критикувалася лінія співпраці ВТН з великою кількістю господарств-плантаторів. Натомість пропонувалося притримуватися оптимальнішої тактики – обрання кількох найпотужніших господарств з орієнтуванням на власне насіннєве господарство і повним фінансуванням за рахунок виділених Наркомземом УСРР коштів²⁹. ВТН звинувачувалося у неправильному розподілі відомчих коштів, у неповерненні боргів колгоспами-банкротами, які розпалися через неврожаї. Попри досить високу оцінку науково-дослідної роботи товариства та її підтримку з боку Наркомзему УСРР, за помилку визнано те, що сортодослідництво паралельно не проводилося і в селянських господарствах³⁰. Створення округових насіннєвих товариств як власної дослідницької бази ВТН хоч і визнавалося за позитивний факт, однак закидалася відсутність у них як самостійних фінансових фондів, так і чітко визначених напрямів роботи й конкретних завдань³¹. Критикувалася відсутність достатньої кількості власних інспекторів, які повинні були обстежувати поля плантаторів (до 1925 р. було обстежено лише 60 % плантацій сільськогосподарських шкіл, 84 % плантацій колгоспів і кооперативних організацій; в окремих регіонах інспекцією охоплено не всі сорти³²).

У результаті констатовано, що товариство виявилось непотрібним посередником між радгоспами Цукротресту, агробазами і кооперативними господарствами, що за період існування воно не змогло залучити суспільних капіталів у вигляді пайових внесків, так і не сформувавши власного фінансового фонду (адже кошти від Наркомзему УСРР не покривали усіх потреб ВТН). Переважна частина коштів на насіннєвиробництво спрямовувалася саме на потреби дослідних установ. Ураховуючи, що кооперація, як й інші плантатори, отримували незначні суми, ставало зрозумілим, що зв'язок з товариством міг задовольняти лише дослідні станції. Резюмувалося, що загалом дефіцити були викликані наявністю великих витрат на насіннєвиробництво, утриманням сортовипробувальної мережі, цілого штату співробітників науково-дослідного відділу й апарату управління³³.

Критики зазнала і структура товариства. Вказувалося, що фактичними членами ВТН являлася невелика кількість дослідних станцій й інших організацій. Справжнього взаємозв'яз-

25 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 231, арк. 3, 3 зв.

26 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 231, арк. 1.

27 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 222, арк. 17.

28 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 51.

29 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 55.

30 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 78.

31 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 77.

32 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 77.

33 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 87, 91, 98.

ку товариства з колгоспами й іншими кооперативними організаціями не встановлено. Більш правильною лінією в цьому напрямі називалося виділення насіннєвиробництва з дослідними установами в особливий експериментальний інститут при Наркомземі УСРР, завданням якого стало б сортовиведення для великого споживача, а також передача комерційних операцій сільськогосподарській кооперації³⁴.

Констатувалося, що такі завдання, як розвиток і покращення насіннєвої справи в УСРР, закупівля і збут сортового матеріалу, раціоналізація та вивчення окремих видів і сортів культурних рослин (науково-дослідна робота), організація маточних розплідників, видання періодичної літератури тощо виконані ВТН повною мірою. Водночас такі, як поступова соціалізація насіннєвої справи, організація курсів з насіннєведення, інструктування насіннєвої справи на місцях (у колгоспах), фінансування своїх членів для завдань насіннєвиробництва товариством недовиконано³⁵.

У подальшому насіннєва кооперація спрямовувалася на втягнення в насіннєву справу більшої кількості колективних господарств і земтовариств (земгромад), узгодження роботи з низовою сільськогосподарською кооперацією (зокрема зі створення округових насіннєвих товариств), «Сільським господарем», Цукротрестом, Уккрадгосптрестом, проведення популяризаційної роботи серед широких мас населення, ліквідацію збиткових торговельних відділень і агентств, вжиття заходів на виконання постанови Української економічної ради від 26 липня 1927 р. щодо реорганізації ВТН у Всеукраїнський центр спеціальної насіннєвої кооперації. Було винесено догану правлінню складу 1924–1925 рр. в особі М. Ємалакі, Г. Дібольда, Г. Мазуркевича, А. Первова за організацію надзвичайно широкого периферійного апарату, неправильний розподіл коштів по організаціях, невігідні договори з «Сільським господарем» у період реструктуризації³⁶.

Результатом проведених 19 і 30 жовтня 1927 р. засідань товариства з обговореннями найбільш питань було прийняття Резолюції, в якій констатувалося, що за час існування ВТН проведено значну організаційну роботу з будівництва союдної мережі насіннєвої кооперації та інструкторсько-організаційного обслуговування периферії.

8 травня 1928 р. на засіданні Економічної ради УСРР констатувалося, що збитки ВТН у розмірі 1 516.044 крб. 10 коп., що накопичилися протягом 1924–1926 рр., загрожують подальшому розвитку насіннєвої справи загалом та є прямою перешкодою для перетворення товариства у центр насіннєвої кооперації. Пропонувалося посередництвом Наркомзему УСРР та «Сільського господаря» до 1 червня 1928 р. реорганізувати ВТН у Всеукраїнський центр насінницької кооперації, якому доручено зайнятися: а) розширенням кооперативної мережі, зокрема округових товариств і втягненням колгоспів та земгромад у процес виробництва насіння; б) поширенням заготівель і постачання насіння в першу чергу колгоспам і земгромадам; в) долученням пайовиків кооперативних організацій; г) встановленням тісних зв'язків з Наркомземом УСРР і відповідними кооперативними й державними організаціями – «Сільським господарем», Цукротрестом, Уккрадгоспоб'єднанням³⁷.

Отже, у 1928 р. ВТН остаточно було реорганізовано у Всеукраїнський центр насінницької кооперації (ліквідований у червні 1930 р.) – Український союз насінницької кооперації «Насіннесоюз» (Укрнасіннесоюз), основним завданням якого стала реорганізація сільськогосподарської кооперації в галузі насінництва, зокрема, щодо посилення її виробничого характеру, збільшення масштабів насіннєвої роботи шляхом збільшення площ насіннєвиробництва та перенесенням центру ваги насіннєвої роботи до колективних господарств замість земгромад і неорганізованих лінією насіннєвої кооперації індивідуальних селянських господарств – тобто з «індивідуального до соціалістичного сектору». «Насіннесоюз» складався з таких підрозділів: 1) загальний відділ (вів діловодство); 2) торговельно-фінансовий (до відді-

34 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 132, арк. 102.

35 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 231, арк. 4.

36 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 231, арк. 4 зв.

37 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 178, арк. 171, 171 зв.

лу належали також крамниця і склад); 3) організаційно-виробничий (вишукував придатні для насіннєвиробництва та закладення чистосортних масивів площі; агітував земгромади й інші колективи до входження у склад округових насіннєвих союзів (ОНС); займався контрактацією і плановим розподілом насіння між насіннєвиробниками; реалізовував насіннєвий матеріал, опікувався апробаціями, бонітував насіннєві господарства тощо)³⁸.

Зокрема, протягом 1929–1930 рр. планувалося збудувати нову трьохланкову систему насіннєвої кооперації: 1) центр – Укрнасінесоюз; 2) друга ланка – 31 округовий і 2 міжкругових насіннєвих союзи з суто насіннєвими функціями, 5 союзів зі змішаними функціями, 1 Окрколгоспсоюз; 3) третя ланка – насіннєвиробничі об'єднання у складі 3 800 колгоспів. Будівництво насіннєвої кооперації передбачалося за типом галузевих систем, тобто господарств соціалістичного сектору, які складатимуть низову виробничу мережу насіннєвої кооперації та спеціалізуватимуться лише на насіннєвиробництві, а також входитимуть до складу членів ОНС. Останні мали організаційно й агро-технічно обслуговувати усіх своїх членів³⁹. Новим аспектом насіннєвої кооперації стала вимога долучення до соціалістичного змагання.

Накреслено й оновлені напрями культосвітньої роботи: 1) організація через ОНС річних курсів із насіннєвиробництва для активу колгоспів (напр., курсів для інспекторів у справі апробації селянських засівів та їх продукції у системі сільськогосподарської кооперації⁴⁰, для інструкторів-культурників сільськогосподарської кооперації⁴¹; курси з апробації городи⁴²); 2) координація підготовки кадрів для кооперації (зокрема, підготовка рахівників і діловодів через систему схвалених Наркомосвіти УСРР заочних кооперативних курсів Книгоспілки як міжкооперативного центру)⁴³; 2) організація разом з ОНС курсів для демобілізованих червоноармійців; 3) видання стипендій для профшкіл та організація пунктів з ліквідації неписьменності; 4) преміювання насіннєвиробників за удосконалення насіннєвиробництва; 5) облаштування агрокабінетів для районних агрономів; 6) видання агітаційної літератури, облаштування пересувних бібліотек для насіннєвих колгоспів, друк фахових видань, призначених для виховання кооперованої селянської маси (двотижневика «Кооперована громада» й нового місячного журналу «Шляхи сільськогосподарської кооперації» (теорія та практика сільськогосподарської кооперації)⁴⁴; 7) посилення інформаційної роботи⁴⁵.

Складна доля спіткала й окремих членів ВТН. По сфабрикованій у 1929 р. справі так званої «Трудової селянської партії», яка нібито прагнула повалити радянську владу, пропагуючи розвиток різних форм власності у сільському господарстві й сільськогосподарську кооперацію, зміцнення індивідуальних селянських господарств, розширення кредитування для аграрного сектору, були репресовані вчені, які на момент арешту або працювали у системі Наркомзему УСРР, або займалися практичною агрономією та науково-дослідною справою на селекційних станціях. Поряд із аграріями, які не підтримували офіційного курсу на суцільну колективізацію: В. Соловейчиком, І. Коротковим, К. Кононенком, К. Маньковським, О. Філіповським, А. Дідусенком репресіям був підданий і член Правління ВТН М. Резніков.

До списку 29 фахівців сільського господарства, яким 21 травня 1930 р. було підписано обвинувальний висновок Економічного управління ДПУ УСРР за справою так званої «Контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві України», поряд з іншими, потрапили і члени Ради та Правління ВТН: В. Батиренко, К. Кононенко, В. Шелекета, Г. Дібольд, М. Ємалакі, Б. Овсянников та ін. Підсудним «інкримінували створення «контрреволюційної організації», яка ставила завданням реставрувати капіталістичний лад шляхом спотворення політики ВКП(б) у галузі сільського господарства, спрямувати його розвиток

38 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 344, арк. 3.

39 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 344, арк. 6, 7.

40 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 348.

41 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 346; Ф. 291. Оп. 1. Спр. 349.

42 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 368, арк. 4.

43 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 368, арк. 13 зв., 14.

44 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 368, арк. 9, 10.

45 ЦДАВОВУ. Ф. 291. Оп. 1. Спр. 344, арк. 8, 8 зв.

через індивідуальний сектор, шкідництво, підтримку куркулів, підготовку «антирадянських» кадрів агрономів»⁴⁶.

Висновки.

Таким чином, Всеукраїнське товариство насінництва стало організацією, створеною державою на початку 20-х рр. XX ст. задля виконання державних планів щодо облаштування насінництва. Крім того, в умовах поступового обмеження приватно-підприємницької ініціативи, діяльність ВТН спрямовувалася на усупільнення насінневої справи. ВТН репрезентувало один із видів фахової кооперації для більш повного і кращого обслуговування окремої інтенсивної галузі сільського господарства – насінництва. В основу насінневої справи покладено сорто-насінневе виробництво і сортовипробування, зроблено ставку на укріплення роботи сортоводних станцій і сортовипробувальної мережі, узгодження робіт як програмних, так і методологічних із Цукротрестом. Незважаючи на те, що ВТН стало зразковим у досягненнях сортовивчення, районування України для раціонального розміщення сортів із метою відновлення сортових ресурсів держави, а також досягнуло суттєвих успіхів з будівництва союзної мережі та інструкторсько-організаційного обслуговування периферії, в умовах згортання непу у кінці 1920-х рр. виявилось непотрібним посередником у системі оновленої сільськогосподарської насінневої кооперації.

References:

1. Verhunov, V. & Hloba, O. (2004). Kharkivskiy silskohospodarskyi naukovo-osvitnii tsestr z selektsii i nasinnystva: stanovlennia ta diialnist (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Kharkiv Agricultural Scientific and Educational Center for Breeding and Seed Production: Formation and Activity (second half of the 19th – beginning of the 20th century)]. Kharkiv [in Ukrainian].
2. Hiliazetdinov, R. (2015). Stanovlennia ta diialnist Vseukrainskoho tovarystva nasinnystva (1922-1928 rr.) [Formation and activity of the All-Ukrainian Society of Seed Production (1922-1928)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu [Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhya National University]*, 43, 167-170 [in Ukrainian].
3. Hryshchenko, T. (2010). Stanovlennia ta pershi derzhavotvorchi zdobutky Vseukrainskoho nasinnievoho tovarystva u 1922–1923 rokakh [Formation and first state-building achievements of the All-Ukrainian Seed Society in 1922–1923]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysiacholit [The history of Ukrainian science on the verge of millennia: a collection of scientific works]*, 49, 64-68 [in Ukrainian].
4. Demuz, I. & Chalavan, V. (2023). Silskohospodarski tovarystva na terenakh Ukrainy u 1920-kh rr. – XXI st. [Agricultural societies on the territory of Ukraine in the 1920s - 21st century]. Kyiv [in Ukrainian].
5. *Obvynualnyi vysnovok EKV DPU USRR u spravi «kontrrevoliutsiinoi shkidnytskoi orhanizatsii v silskomu hospodarstvi Ukrainy» ta materialy sudovoho zasidannia. 21 travnia 1930 r.* [The indictment of the Economic Department of the State Political Department of the Ukrainian SSR in the case of the «counter-revolutionary organization in the agriculture of Ukraine» and the materials of the court session. May 21, 1930]. In book: Danylenko, V. M. (Eds.). (2010). *Holodomor 1932–1933 rr. v Ukraini za dokumentamy HDA SBU: Anotovanyi dovidnyk [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine according to the documents of the State Security Service of Ukraine: An Annotated Guide]*. Lviv [in Ukrainian].
6. *Otchet o deyatelnosti Vseukrainskogo obschestva semenovodstva s 1 aprelya po 31 dekabrya 1922 g.: nauchnoe izdanie [Report on the activities of the All-Ukrainian Society of Seed Production from April 1 to December 31, 1922: scientific publication]*. (1923). Harkov [in Russian].
7. *Otchet-ezhgodnik Vseukrainskogo obschestva semenovodstva za 1923 g. [Yearly report of the All-Ukrainian Seed Society for 1923]*. (1924). Harkov [in Russian].

⁴⁶ Обвинувальний висновок ЕКУ ДПУ УСРР у справі «контрреволюційної шкідницької організації в сільському господарстві України» та матеріали судового засідання. 21 травня 1930 р. (Ф. 13. Спр. 134. 175 с.). *Голодомор 1932–1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анотований довідник / В. М. Даниленко (відп. упоряд.), Л. Л. Аулова, В. В. Лавренюк. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2010. С. 128-129.*

8. Pipan, Kh. (2013). Vseukrainske tovarystvo nasynnytstva: istoriia zasnovannia, struktura ta napriamy diialnosti [All-Ukrainian Society of Seed Production: history of establishment, structure and directions of activity]. *Istoriia osvity, nauky i tekhniky v Ukraini: materialy VIII Vseukr. konf. molodykh uchenykh ta spetsialistiv, 21 travnia 2013 r.* [History of education, science and technology in Ukraine: materials of the VIII All-Ukrainian conference of young scientists and specialists, May 21, 2013]. Kyiv, 101-104 [in Ukrainian].
9. Shelepov, V. (Eds.). (2007). Seleksiia, nasynnytstvo ta sortoznavstvo pshenytsi [Breeding, seed production and varietal science of wheat]. Myronivka [in Ukrainian].
10. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 2, pp. 146.
11. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 132, pp. 121.
12. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 178, pp. 171.
13. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 222, pp. 82.
14. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 231, pp. 100.
15. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 344, pp. 37.
16. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 346, pp. 16.
17. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 348, pp. 132.
18. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 349, pp. 6.
19. The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine. Fund 291, Inventory 1, Unit 368, pp. 130.

Надійшла до редакції / Received: 07.02.2024

Схвалено до друку / Accepted: 06.05.2024

